

§ 34. Моўныя нормы і культура маўлення

[illegible]

5. Раскажыце (з абавязковым выкарыстаннем прыкладаў) пра адну з часцін мовы па наступным плане: а) агульнае значэнне; б) марфалагічныя прыметы; в) словаўтваральныя асаблівасці; г) сінтаксічная роля.

349. Дапоўніце табліцу. Раскажыце падрабязна пра адну з норм літаратурнай мовы.

Нормы беларускай літаратурнай мовы				
№ п/п	Назва літаратурнай нормы	Сутнасць нормы	Прыклады	Даведнік, які дапамагае правесці адпаведнасць норме
1.		Правільнае вымаўленне гукаў і іх спалучэнняў		
2.		Правільная пастаноўка націску ў словах		
3.		Правільная перадача вуснага маўлення на пісьме сродкамі беларускай графікі		
4.		Правільнае ўжыванне слоў у адпаведнасці з іх значэннем і стылістычнай афарбоўкай		
5.		Правільнае ўжыванне фразеалагізмаў з характэрнымі для іх семантычнымі і спалучальнымі асаблівасцямі		
6.		Правільнае ўтварэнне слоў паводле словаўтваральных мадэляў		
7.		Правільнае ўтварэнне і ўжыванне граматычных форм слова		

350. Па памяці (або з дапамогай зборнікаў беларускіх прыказак) запішыце прыклады на захаванне арфаэпічных норм пры вымаўленні часціцы **не** і прыназоўніка **без**. Сфармулюйце адпаведныя правілы.

351. Прачытайце ў адпаведнасці з нормамі літаратурнай мовы. Паразважайце, у чым заключаецца мудрасць, філасофія, жыццёвая праўда народнай думкі. Якія маральна-этычныя ідэалы заключаны ў выразах?

1. Бацькоў не цурайся, ад Радзімы не адракайся. 2. Па нітачцы і клубок знойдзеш. 3. Усё, што сабе не міла, другому не зыч. 4. За вочы і мышаня кату хвост адкусіць пагражае. 5. Хітрасцю свет пройдзеш, ды назад не вернешся. 6. Хто пытае — той не блудзіць. 7. Не рыба, што ў рацэ, а рыба, што ў руцэ. 8. Не прыгожая прыгожа, а каханая

прыгожа. 9. Сўджанага і канём не аб’едзеш. 10. Кніга — маленькае акенца, ды праз яго ўвесць свет відаць.

Выпішыце прыклады, якія адпавядаюць правілам «Праваліс прыставак», «Праваліс канчаткаў дзеясловаў». Падбярыце з дапамогай падручнікаў, слоўнікаў па 10-15 слоў для слоўнікавага дыктанта на гэтыя правілы.

352. Адзначце словы з правільным націскам.

I. а) Абэ́руч;	III. 1) Ці́хенькі;
б) ву́дзіць;	2) сівы́;
в) блі́скавіца;	3) і́менны́ (выказнік);
г) выпáдак;	4) і́мянны (спіс);
д) іна́чай.	5) глі́няны.
II. 1) Пацвэ́рдзіць;	IV. 1) Алфа́віт;
2) шкада́;	2) адна́састаўны́;
3) шко́да;	3) грама́дзянін;
4) Украі́на;	4) не́разві́ты (сказ);
5) хабáр.	5) жыха́р.

353. Знайдзіце і растлумачце памылкі. Запішыце выпраўленыя варыянты сказаў.

1. На ваенным была апранута шынель старога ўзору. 2. Спартсменаў за першае месца ўзнагародзілі залатой медаллю. 3. Валасы былі чыста вымыты пахучай дарагой шампунню. 4. Новым абуткам можна нацерці балючую мазоль. 5. Мастаку, відаць, не хапіла блакітнага гуашу. 6. Жываліс Беларусі разнастайная паводле прызначэння, тэматыкі, тэхнікі пісьма. 7. Ідучы па мокрым і цёмным лесе, дождж усё не пераставаў. 8. Чытаючы гэты раман, ствараецца ўражанне, што Шамякін сам быў архітэктарам. 9. Прачытаўшы пра падарожжа, мне адразу ж уявіліся гэтыя падзеі (*З запісаў С. Язерскай*).

354. Назавіце асновы складаных слоў, растлумачце праваліс злучальных галосных.

-а-	<i>дабраякасны, красамоўны, светлавалосы, шклавырабы</i>
-о-	<i>часопіс, святлоўстойлівы, шклопакет</i>
-я-	<i>жыццяздольны, сярэднявечча, землятрус</i>
-е-	<i>жыццесцвярджальны, сярэдневяковы, землеўласнік</i>

Запішыце ўласныя прыклады на праваліс злучальных галосных. Растлумачце адпаведныя арфаграмы.

355. Растлумачце правапіс літар **о** і **а** ў першай частцы складаных слоў.

О	А
<i>высокаадукаваны, шырокадаступны, поўнагалоссе</i>	<i>высакародны, шыракатвары, паўнагучны</i>
<i>мовазнаўства, вокамгненна, фондасховішча, поўнаўладны</i>	<i>чырванашчокі, ідалапаклонства</i>
<i>фотавыстаўка (а л е: фатаграфія), штораніцы, мотакрос (а л е: матацыкл), своеасаблівы, словаўтварэнне</i>	<i>веласпорт, відэаматэрыялы, кінафестываль, аднагалосна, адзінаўладдзе</i>
<i>поўдзень, поўнач</i>	<i>паўаркуша, паў-Мінска</i>

Падбярыце ўласныя прыклады на правапіс галосных у першай частцы складаных слоў. Растлумачце адпаведныя арфаграмы.

356. Устаўце прапушчаныя літары, растлумачце правапіс.

Дал..гляд, выс..каідэйны, вогн..ўстойлівы, зл..памятны, д..брабыт, выс..каякасны, д..брасумленны, ч..рнабровы, ч..рнавалосы, ф..рмаўтваральны, малак..завод, аўды..касета, мн..жналікавы, раб..тадаўца, р..бататэхніка, пр..ціглы, ф..тагалерэя, кін..афіша, метэ..зводка, дз..с..цібальны, дз..с..цітомны, з..мл..робства, св..тапогляд, с..нанарыхтоўка.

357. Раскажыце пра спосабы словаўтварэння самастойных часцін мовы. Запішыце адпаведныя прыклады. Карыстайцеся словаўтваральным слоўнікам. У якія групы вы ўключыце словы *ветлівасць, бяздоказы, выпускнік, дзесяцікласнік, суразмоўца, цішыня, глуш*?

Прыставачны	Суфіксальны	Бясуфіксны	Прыставачна-суфіксальны	Складанне	Пераход слоў з адной часціны мовы ў іншую

358. Прачытайце азначэнні марфалогіі, прапанаваныя вучнямі. У якім з азначэнняў правільна акрэслены прадмет вывучэння марфалогіі і месца раздзела ў лінгвістыцы? У якіх азначэннях дапушчаны памылкі? Выправіце іх і абгрунтуйце свае праўкі.

1. Марфалогія — гэта раздзел, у якім вывучаецца слова як часціна мовы.

2. Марфалогія — навука пра мову, якая вывучае слова як часціну мовы.

3. Марфалогія вывучае часціны мовы, іх правапіс і знакі прыпынку.

4. Марфалогія — гэта раздзел граматыкі, у якім слова вывучаецца як часціна мовы.

5. Марфалогія вывучае часціны мовы, формы слова, значэнні слоў, словазлучэнняў і сказаў.

6. Марфалогія — раздзел мовазнаўства, у якім слова вывучаецца як адзінка, што выконвае ролю пэўнага члена сказа.

359. З дапамогай табліцы ўзнавіце правіла «Утварэнне і правапіс прыметнікаў з суфіксам **-ск-**».

1) $\kappa + \text{ск} = \text{ЦК}$ $m + \text{ск} = \text{ЦК}$ $\text{ц} + \text{ск} = \text{ЦК}$ $\text{ч} + \text{ск} = \text{ЦК}$	$\text{мастак} + \text{ск} = \text{мастацкі}$ $\text{дэпутат} + \text{ск} = \text{дэпутацкі}$ $\text{выдавец} + \text{ск} = \text{выдавецкі}$ $\text{Асіповічы} + \text{ск} = \text{асіповіцкі}$
2) $\partial + \text{ск} = \text{ДСК}$	$\text{сусед} + \text{ск} = \text{суседскі}$
3) геаграфічныя назвы: $з + \text{ск} = \text{ЗСК}$ $ж + \text{ск} = \text{ЖСК}$ $ш + \text{ск} = \text{ШСК}$ $х + \text{ск} = \text{ХСК}$	$\text{Каўказ} + \text{ск} = \text{каўказскі}$ $\text{Белая вежа} + \text{ск} = \text{белавежскі}$ $\text{Добруш} + \text{ск} = \text{добрушскі}$ $\text{Цюрых} + \text{ск} = \text{цюрыхскі}$ а л е: $\text{Рыга} + \text{ск} = \text{рыжскі}$ $\text{Волга} + \text{ск} = \text{волжскі}$
4) $\text{с} + \text{ск} = \text{СК}$ $\text{ш} + \text{ск} = \text{СК}$	$\text{Беларусь} + \text{ск} = \text{беларускі}$ $\text{таварыш} + \text{ск} = \text{таварыскі}$
5) $з + \text{ск} = \text{ЗСК}$ $\kappa + \text{ск} = \text{КСК}$ $х + \text{ск} = \text{ХСК}$ $\text{ш} + \text{ск} = \text{ШСК}$	$\text{француз} + \text{ск} = \text{французскі}$ $\text{узбек} + \text{ск} = \text{узбекскі}$ $\text{казах} + \text{ск} = \text{казахскі}$ $\text{латыш} + \text{ск} = \text{латышскі}$ а л е: $\text{славацкі, калмыцкі, турэцкі, чэшскі}$

360. Утварыце і запішыце прыметнікі ад прапанаваных слоў. Растлумачце іх правапіс.

Нясвіж, Ушачы, Глыбокае, Бешанковічы, Старыя Дарогі, Канада, Парыж, узбек, Чыкага, Магдэбург, Прага, Нарвегія, Турцыя, латыш.

361. Утварыце ад дзеясловаў форму 2-й асобы множнага ліку цяперашняга часу. Пазначце націск. Абазначце канчаткі, растлумачце іх напісанне.

Чытаць, смяяцца, браць, тлумачыць, пісаць, гаварыць, рэзаць, шаптацца, плыць, ехаць, адчыняць, знаходзіцца, глядзець, баяцца.

362. Прачытайце прадмову да энцыклапедыі «Брэст», прысвечанай 1000-годдзю горада. Чаму, на вашу думку, у якасці эпіграфа да выдання складальнікі ўзялі словы Канстанціна Сіманавіча: «Калі кажуць пра мужнасць, успамінаюць Брэст, калі кажуць пра выпрабаванні, успамінаюць Брэст, калі кажуць пра жыццё, аддадзенае за нашу зямлю, успамінаюць Брэст»? Што вы ведаеце пра Брэст, яго гісторыю і сучаснасць?

Запішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя літары, растлумачце іх правапіс.

Гэта адзін з самых старажытных белару..кіх гарадоў, які пра..шоў слаўны шлях ад гарадзішча ў **сутоках** (З/з)аходн..га Буга і Мухаўца да сучаснага горада, які **дынамічна** разв..ваецца, адм..ністрацыйнага, эканамічнага і культурнага цэнтра Брэс..кай воблас..і, найбуйнейшага м..жнароднага транспартнага вузла. Брэст **вылучаецца** багатай і **самабытнай** гістарычнай і культурнай спа..чынай. Многія **лёсавызначальныя** падзеі ..ўрапейскага і сусветнага значэн..я звязаны з гэтым горадам, Брэс..кай крэпасцю-геро..м. (Не)аднаразова кр..вапралітныя і разбуральныя войны, пажары і іншыя бе..ствы б..злітасна зні..чалі гара..скі **набытак**. *І кожны раз дзякуючы самаад..анай працы і намаган..ям жыхароў горад адрад..аўся.* **Берасцейцы** г..раічна і тал..навіта складалі гісторыю малой радзімы, стваралі асаблівы дух і н..паўторн..ю атмасферу свайго горада, **дэманстравалі** яго свету велічным і мужным, гасцін..ым і зручным для жыцця.

Брэст сё..я — гэта духоўна багаты і эканамічна развіты ..ўрапейскі горад, які ўвабраў у с..бе ўсе добрыя якасці сучаснай Беларусі і шчыра накіраваны ў мірнае будучае (А. Вабішчэвіч).

Вызначце стыль і тып тэксту, абгрунтуйце свой адказ.

Назавіце арфаэпічныя і арфаграфічныя нормы на прыкладзе слоў з тэксту. Падбярыце сінонімы да выдзеленых слоў.

Вызначце, якой часцінай мовы з'яўляецца кожнае слова ў сказе, набраным курсівам.

Вызначце разрад займеннікаў, ужытых у тэксце.

Выберыце з тэксту назоўнік, прыметнік і дзеяслоў. Зрабіце іх марфалагічны разбор.

363. Знайдзіце памылкі ва ўжыванні лічэбнікаў. Запішыце выпраўленыя варыянты.

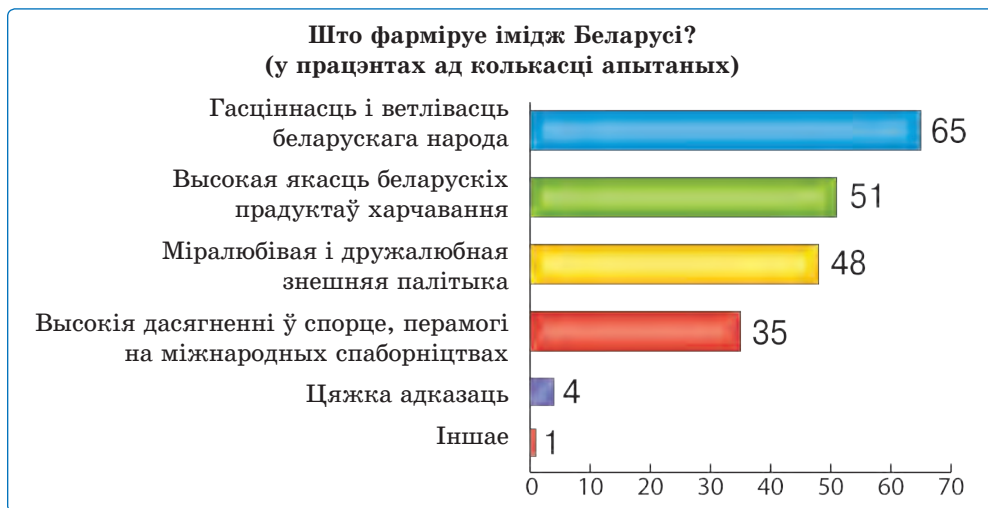
1. Паміж дзвюмястамі трыццаццю двума вучаніцамі. 2. З трымастамі пяцюдзсяццю чатырма рублямі. 3. З трымастамі дваццацю двума кнігамі. 4. Адна цэлая і дзве тысячных тоны. 5. Адзін цэлы і чатыры дзясятых літра. 6. Два новых сшыткі. 7. Чатыры вялікіх шары.

364. Прачытайце тэкст і выканайце заданні да яго.

Імідж сёння разумеецца як мэтанакіраванае стварэнне вобраза (чалавека, краіны).

Імідж краіны фарміруецца на аснове розных аспектаў: людзі, падзеі, гісторыя, традыцыі, звычкі. Ён не можа зводзіцца да адной характарыстыкі, паколькі краіна — складанае паняцце, якое налічвае мноства характарыстык. Адпаведна вобраз дзяржавы фарміруецца з некалькіх складнікаў: гістарычная спадчына, асаблівасці ўнутранай і знешняй палітыкі, спартыўныя дасягненні, ментальнасць нацыі.

Якім павінен быць імідж Рэспублікі Беларусь? Як яго ствараць? Якія фактары іграюць першасную ролю ў пазіцыянаванні краіны? Каб адказаць на гэтыя пытанні, было праведзена сацыялагічнае апытанне. Яго вынікі адлюстраваны ў наступнай дыяграме.

Так, большасць грамадзян (65 %) лічыць, што імідж дзяржавы на міжнароднай арэне ў першую чаргу фарміруецца за кошт гасціннасці, ветлівасці беларускага народа. На думку паловы апытаных, важным

фактарам з'яўляецца высокая якасць прадуктаў харчавання, якія вырабляюцца ў нашай краіне. Крыху менш рэспандэнтаў (48 %) адзначылі міралюбівую і дружалюбную палітыку. Больш за трэць апытаных (35 %) лічыць, што свет ведае Беларусь праз высокія дасягненні ў спорце, перамогі на міжнародных спаборніцтвах.

Некаторыя лічаць, што фарміраванне іміджу краіны варта пачынаць з пазітыўных вобразаў малой радзімы — малых гарадоў і мястэчак. Паказальна, што ў 2016 годзе беларуская вёска Пагост трапіла ў сусветны рэйтынг, складзены кампаніяй *CNN*, як лепшае месца для сустрэчы Каляд і Новага года. Прычым Пагост заняў пяты радок у рэйтынг, пакінуўшы за сабой Нью-Ёрк, Лондан, Зальцбург і Бостан.

У сённяшніх умовах недастаткова мець пэўныя перавагі (геаграфічнае становішча, інвестыцыі, турызм, інфраструктуру). Важна раскажваць пра гэтыя перавагі мэтавай аўдыторыі (*Паводле Т. Рудакоўскай*).

1. На аснове тэксту запішыце значэнні слоў *імідж*, *рэспандэнт*, *сацыялагічнае (апытанне)*.

2. Назавіце сцвярджэнне, якое не прычыць зместу тэксту:

- а) імідж краіны вызначаецца на аснове аднаго крытэрыю;
- б) праведзенае сацыялагічнае апытанне не прынесла плённых вынікаў;
- в) высакаякасныя прадукты, што вырабляюцца ў краіне, не могуць выступаць паказчыкам іміджу;
- г) фарміраванне іміджу краіны варта пачынаць са стварэння пазітыўнага вобраза малой радзімы.

3. Вызначце стыль тэксту і тып маўлення:

- а) гутарковы стыль, разважанне;
- б) мастацкі стыль, апісанне;
- в) публіцыстычны стыль, разважанне;
- г) афіцыйны стыль, апавяданне.

4. Сфармулюйце пытанні да кожнай сэнсавай часткі тэксту.

5. Прапануйце загаловак, які перадае асноўную думку тэксту.

6. Перадайце змест чацвёртага абзаца з дапамогай простага ўскладненага сказа.

7. На аснове калажу стварыце сціслы тэкст на тэму «Прывабны імідж Беларусі». Дапоўніце выказванне ўласнымі разважаннямі і прапановамі адносна стварэння пазітыўнага іміджу нашай краіны.

8. Выкажыце свае адносіны да сцвярджэння, сфармуляванага ў апошнім абзацы.

9. Адкажыце на пытанні, змешчаныя ў тэксце. Для гэтага сфармулюйце тэзісы, што перадаюць вашу абгрунтаваную пазіцыю.

10. Самастойна прапануйце пытанні (заданні) да тэксту, скіраваныя на паўтарэнне лексікі, словаўтварэння, марфалогіі.

11. Якія арфаэпічныя і арфаграфічныя правілы можна праілюстраваць прыкладамі з тэксту?

365. Прачытайце аналіз тыповых памылак, дапушчаных абітурыентамі на цэнтралізаваным тэсціраванні ў заданнях па марфалогіі і правапісе. Падрыхтуйце (з дапамогай падручнікаў, слоўнікаў, інтэрнэт-рэсурсаў) практыкаванні для аднакласнікаў па тых правілах, што адпавядаюць прааналізаваным заданням.

У мінулыя гады абітурыенты дапускалі найбольшую колькасць памылак пры вызначэнні канчатка асабовых назоўнікаў 2-га скланення з зацвярдзелай асновай: *аб прафесару, аб доктару, аб дыктару*. Каля 40 % выпускнікоў пры выкананні задання не змаглі правільна вызначыць канчаткі назоўнікаў 1-га скланення з асновай на *к*, які ў месным склоне адзіночнага ліку чаргуюцца з *ц*: *заяўка — (у) заяўцы, закваска — (у) заквасцы, пралеска — (на) пралесцы*. 30 % няправільна запісалі канчатак назоўніка *дачка* ў форме меснага склона адзіночнага ліку.

Веданне пачатковай формы любой часціны мовы неабходна для ўмення ўтвараць граматычныя формы слова. Практычна 65 % удзельнікаў тэсціравання не ведалі, што прыметнікі *малы, вялікі, добры, дрэнны* ўтвараюць простую форму вышэйшай ступені параўнання ад іншых асноў пры дапамозе суфікса *-ш-*, і таму няправільна адзначылі як пададзеныя ў пачатковай форме прыметнікі *меншы, большы, лепшы, горшы*. 35 % абітурыентаў не ведалі пачатковай формы іншых прыметнікаў, прапанаваных у заданні ў простае форме вышэйшай ступені параўнання, напрыклад *мякчэйшы*.

Ад 30 да 60 % абітурыентаў не ведалі правіла асобнага напісання назоўнікаў з прыназоўнікамі пры наяўнасці залежных слоў: *у глыбіню марскую, ад веку мінулага, у дзень сонечны* і да т. п. Толькі 50 % абітурыентаў правільна напісалі прыслоўі, утвораныя шляхам спалучэння прыназоўнікаў і склонавых форм поўных прыметнікаў і займеннікаў: *укрутую, ухаластую, унічыю* і інш.

Абітурыенты часцей за ўсё памыляліся ў напісанні *не* з прыметнікамі, якія можна замяніць сінонімамі без *не*: *недалёкі, неспакойны*. Больш за 30 % з іх памылкова напісалі разам *не* з дзеепрыслоўямі: *не знайшоўшы, не дайшоўшы, не заўважыўшы* (Паводле В. Бадзевіч).

Дакладна сфармулюйце правілы, пра якія гаворыцца ў тэксце.

366. Падрыхтуйцеся да выразнага чытання верша. Паразважайце, чаму мы давяраем паэту ў яго шчырым прызнанні любові да Радзімы. Ці могуць кранаць чытача вершы, у якіх няма ўзнёслых эпітэтаў, арыгінальных параўнанняў?

Бачыў шмат —
І Эйфелеву вежу,
Спёку^м Рыма, і Эльбруса лёд.
Тысячы зямных дарог і сцежак
Праз мяне прабеглі навывёт.
Думаў^м я, малы, калісь з **трывогай**,
Як да рэк славурых мне дайсці.
Праплылі **праз сэрца** Дон і Волга,
Сена і Дняпро, Дунай і Цібр.
Я стаіўся **ездзіць** і **здзіўляцца**
(Хоць, прызнацца,
Ёсць^ф на што глядзець^м).
Беларусу і ў Парыжы **сняцца**
Белізна бяроз і сосен **медзь**.

П. Панчанка.

Зрабіце вусны арфаэпічны разбор выдзеленых слоў.

Растлумачце розныя варыянты пастаноўкі націску ў словах *белізна* і *бялізна*.

Зрабіце словаўтваральны разбор і разбор па саставе слова *здзіўляцца*.

Запішыце па памяці крылатыя радкі з верша, што выражаюць асноўную думку твора.

Знайдзіце з дапамогай інтэрнэт-рэсурсаў 4-5 выказванняў беларускіх пісьменнікаў, грамадскіх дзеячаў пра беларускую мову. На якія ўласцівасці беларускай мовы звяртаецца ўвага? Якія прыметнікі, дзеясловы выкарыстоўваюцца пры характарыстыцы мовы? Ці згодныя вы з аўтарамі выказванняў? Аформіце свой адказ як разважанне.

Практ.
366–1–
366–3

